

ענישה בנידוי, חרם, צווי הרחקה וצווי עיכוב יציאה מן הארץ

הקדמה ומיקוד

השבוע נעסוק בסוגי ענישה שנחשבים כיום זניחים בעולם הענישה במדינות המודרניות וחלקם אף לא קיימים כלל. נבחן תוך כדי לימודינו את המקום להם נותנים חז"ל ואת ההיתכנות להיעזר בהם בימינו כחלק מאמצעי הענישה הקיימים במערכת השיפוטית במדינת ישראל.

לימודנו השבוע יתחלק לשבעה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: פרטי דיני המנודה והמוחרם - בחלק זה נלמד על הפרטים הכלולים בענישת המנודה והמוחרם. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את הגמ' מו"ק וב"מ (בב"מ יש בעיקר להתרכז בסופו של המקור בו ישנה התייחסות לחובותיו של המנודה). לאחר מכן יש ללמוד היטב את דברי הריב"ש ואת פסיקת השו"ע בעניין זה וכן את דברי הש"ך (על דברי הרשב"א והרא"ש ניתן לדלג)

חלק ב: משך ימי הנידוי והחרם - בחלק זה נלמד האם ישנה הגדרה מחייבת למשך זמן הנידוי והחרם. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הרא"ש (על הירושלמי ניתן לדלג)

חלק ג: נידוי וחרם בלא התראה - בחלק זה נלמד האם ניתן להעניש עבריין מידית בחרם ונידוי או שישנה חובה להזהירו בטרם ייענש. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הב"י (על הגמ' והתוספות ניתן לדלג)

חלק ד: יכולת בי"ד למנוע מן המנודים והמוחרמים לקיים מצוות - בחלק זה נלמד אם יש ביכולתם של בתי הדין להעניש אדם עונשים הכרוכים בכך שלא יוכל לקיים מצוות. יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה.

חלק ה: הרחבת סמכויות בית הדין לנדות ולהחרים - בחלק זה נלמד על יכולתם של בתי הדין להרחיב את הענישה בחרם ונידוי מעבר לגבולות שהובאו בגמ' ובפוסקים כמובא לעיל. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד היטב את דברי הגמ' מו"ק ואת דברי הרמב"ם על גמ' זו (על הרי"ף והרשב"א ניתן לדלג) וכן יש לראות את פסיקת השו"ע להלכה בדין זה.

חלק ו: צו עיכוב יציאה מן הארץ - בחלק זה נלמד את יסודות הדין של ענישה של עבריין בכך שלא יוכל לעזוב את עירו ואת ארצו. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את כל המקורות בחלק זה למעט דברי הרדב"ז עליהם ניתן לדלג.

חלק ז: גירוש מן הארץ - צו הרחקה - בחלק זה נלמד את יכולת בית הדין להעניש אדם בגירוש והרחקה ממקום מגוריו. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הציץ אליעזר (על עזרא והאבן עזרא שעליו ניתן לדלג)

פרטי דיני המנודה והמוחרם

1. תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף טו עמוד א

אבל אסור בשאילת שלום, דקאמר ליה רחמנא ליחזקאל האנק דם, מנודה מהו בשאילת שלום? אמר רב יוסף: תא שמע: ובשאילת שלום שבין אדם לחבירו כבני אדם הנזופין למקום. - אמר ליה אביי: דלמא מנודה לשמים שאני, דחמיר... אבל אסור בדברי תורה, מדקאמר רחמנא ליחזקאל דם. מנודה מהו בדברי תורה? אמר רב יוסף, תא שמע: מנודה - שונה ושונין לו, נשכר ונשכרין לו. מוחרם - לא שונה ולא שונין לו, לא נשכר ולא נשכרין לו, אבל שונה הוא לעצמו שלא יפסיק את למודו. ועושה לו חנות קטנה בשביל פרנסתו. ואמר רב: זבוני מיא בפקתא דערבות. שמע מינה... אבל אסור בתכבוסת, דכתיב וישלח יואב תקועה ויקח משם אשה חכמה ויאמר אליה התאבלי נא ולבשי נא בגדי אבל ואל תסוכי שמן והיית כאשה זה ימים רבים מתאבלת על מת. מנודין ומצורעין מה הן בתכבוסת? - תא שמע: מנודין ומצורעין אסורין לספר ולכבס. שמע מינה.

2. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד ב

וזה הוא תנור של עכנאי. מאי עכנאי? - אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו. אמר להם: אם הלכה כמותי - חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה. אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - אמת המים יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה - אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי - מן השמים יוכיחו. יצאתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא. - מאי לא בשמים היא? - אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין

אנו משגיחים בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטת. - אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? - אמר ליה: קא חייד ואמר נצחוני בני, נצחוני בני. אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? - אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. - אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים? - אמר לו: רבי, כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. - אף הוא קרע בגדיו וחליץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע.

3. שו"ת הריב"ש סימן קעג

עוד שאלת, אם מותר לדבר עם המוחרם. שהרי אמרו בפ' ואלו מגלחין: מוחרם, לא שונה ולא שונין לו, לא נשכר ולא נשכרין לו וכו'. ומדיוקא דלא שונין לו, נראה דמותר; דאם איתא דדבור בעלמא אסור, פשיטא: דבור בעלמא אסור, דבור ושנון מבעיא? או דילמא, דבור אסור, ושנון אצטריכא ליה; מהו דתימא משום דמצוה היא לשתרי, קמ"ל.

תשובה: אף אם אין להוכיח מההיא דלא שונה ולא שונין לו, לא התר דבור בעלמא, ולא אסור, כמו שדחית אתה, מכל מקום יש להוכיח ממ"ש: לא נשכר ולא נשכרין עמו, ואיך אפשר להשכיר בשתיקה בלא דבור? אלא משמע, דדוקא שכירות הוא שאסור, שהוא עסק משא ומתן, אבל דבור בעלמא מותר. ובמנוחה, פשיטא שמותר לדבר עמו, שהרי נשכר ונשכרין עמו, ואפי' בשאלת שלום הוא בעיא בגמרא ולא איפשטא. והרי"ף ז"ל פסק בהנהו בעיי לקולא; וכן נראה דעת הרמב"ם ז"ל. ואם שאלת שלום מותר, כ"ש דבור בעלמא. ואף אם נאמר שזהו דוקא במנוחה, אבל מוחרם אסור בשאלת שלום, דומיא דשנון ושכירות, שמותר במנוחה ואסור במוחרם, עדיין יש לומר דדוקא בשאלת שלום, אבל דבור בעלמא מותר. וכן יש להביא ראיה ממ"ש בפרקי רבי אליעזר: ראה שלמה שמדת גמילות חסדים גדולה לפני הקדוש ברוך הוא, וכשבנה בית המקדש, בנה שני שערים: אחד לחתנים, וא' לאבלים ולמגודים. היו ישראל הולכין בשבתות ויושבין בין שני השערים הללו. והנכנס בשער החתנים, היו יודעין שהוא חתן, והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה ישמחך בבנים ובבנות. והנכנס בשער האבלים, והיה שפמו מכוסה, היו יודעין שהוא אבל, והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה ינחמך. והנכנס האבלים, ולא היה שפמו מכוסה, היו יודעין בו שהוא מנוחה, והיו אומרים לו: השוכן בבית הזה יתן בלבך לשמוע אל דברי חבירך ויקרבוך. כדי שיצאו כל ישראל ידי חובתן בגמילות חסדים; ע"כ. והרמב"ן ז"ל הביא הגדה זו בספרו, בשער אחוי הקרע. הנה מכאן, שמותר לדבר עם המנוחה, שהרי היו גומלין עמו חסד בדברים טובים, דברים נוחמים; ונראה, שגם המוחרמ' בכלל המנודין שהזכירו, כדי שיגמלו חסד עם כלם... ומה שאמרת שהשיב הרב רבינו אשר מלוניל, בשם רבינו האיי גאון ז"ל, וז"ל: הכי חזינא, דמוחרם סתם אסור לדבר עמו, ולישב לפניו בתוך ד' אמות, ולהתפלל בבית הכנסת אשר הוא שם, כדכתיב: וחוטא אחד יאבד טובה הרבה. וכ"ש שאין שותין ואוכלין עמו, ואין משמשו אלא אשתו ובניו, כהורקנוס בנו של ר' אליעזר, ואין מוכרין לו מזון אלא כדי פרנסתו; והמתפלל עמו בבית הכנסת, או נתחבר עמו בדברים אשר אמרנו, הרי הוא מוחרם כמותו, דכתיב: כל יושביה. וכן נהגו ונהגו הקדמונים; דאי לאו הכי, לא הועילו חכמים בתקנתם כלום להרחיק אדם מן העבירה; עכ"ל. ואמר מר, שפירוש השמועה הוא, דאית רשותא לב"ד לאחרומי מאן דאכיל ושותי בהדיה וקאי גו ארבע אמות, אבל מסתמא, נהי דאסור, לא הוי מוחרם. וכן נוכל לומר דשרי לאשתעווי בהדיה, ממה שהתירו לו חנות קטנה כדי פרנסתו; וכל מאי דאמר מר, אמת וברור מדינא דגמרא. אבל הגאונים נהגו להחמיר הרבה בגזרתם והעובר על דינם. שהרי כתבו: אדם שנתחייב לחברו בב"ד, וסרב, ועבר על גזרות ב"ד, כותבין לקהלות ישראל: פלוני גזרנו עליו דין וסרב ולא השגיח, והחרמנו אותו שלא יתפלל בעשרה, ולא יזדמן בשלשה. ואל תמולו לו בן, ואל תקברו לו מת, והוציאו בניו מבית הספר ואשתו מבית הכנסת, עד שיקבל עליו את הדין; ע"כ. ובס' אורחות חיים תשובה לרב פלטוי ז"ל, שהוסיף עוד בכתב שכותבין לקהלות כלשון הזה: ואף אתם נדו אותו, והחרימוהו בכל יום תמיד, והכריזו עליו שפתו פת כותי, ויינו יין נסך, ופירותיו טבלים, ספריו ספרי קוסמים. וחתכו ציצית שלו, ועקרו מזוזותיו, ולא תתפללו עמו, ולא תמולו לו בן, ולא ילמדו בניו בב"ה, ולא תקברו לו מת, ולא תכניסו אותו לחבורת מצוה ולא לחבורת רשות, ושטפו כוס אחריו, ונהגו בו מנהג עובד כוכבים; ע"כ. וכבר אתה רואה, שכל אלו חומרות יתרות שהיו נוהגים הגאונים ז"ל למי שעבר על גזרתם ומסרב בדינם, כי היו גאוני עולם, והיו על בני הגולה כסנהדרין על כל ישראל. אבל לאחר דורם לא נהגו כן, רק כפי דין הגמ'; וכבר ידעת שאמרו ז"ל: נדוי שלנו כנזיפה שלהם. והרשב"א ז"ל כתב בתשוב', שהדבור מותר, בין במנוחה בין במוחרם. ומ"מ, אף אם מן הדין מותר לדבר עם המנוחה, או המוחרם, אומר אני שאין ראוי להרבות שיחה עמו כיון שהוא מרוחק ומובדל משאר העם. ובמקומות נהגו להכריחם לצאת מבית הכנסת, ואפשר שהם מכוונים שלא לדחוק היחידים, שצריכים להתרחק מתוך ארבע אמות שלו ואנו נוהגים להכריז על המנוחה או המוחרם בשווקים וברחובות, ומצוים עליו שישב בביתו ולא יצא לחוץ ידבר, כדי שלא יכשלו בו רבים, ושינהוג אסור בדברים האסורים לו. וכשמבקשין אוהביו בעדו להתיר לו, אנו חוקרים עליו אם נהג אסור במה שגזרנו עליו, ואז אנו מתירין לו.

4. רא"ש מסכת מועד קטן פרק ג סימן ח

מה שאמרנו לעיל (סי' ה) ממעשה ברק דשמתיה למרוז דכתיב אורו מרוז שהוא נידוי וקללה כי בלשון ארור יש נידוי וקללה מאי שמתא שם מיתה ושממה יהא ונידוי לחודיה אין בו קללה אלא אומר בנידוי יהא ובלשון ארור יש נידוי וקללה כדאיתא בשבועות (דף לו א) ומנ"ל דמחרימים כלומר יהא בחרם והוא חמור מאד מן הנידוי ומן השמתא כי יש בו נידוי ויש בו קללה ויש בו איסור הנאה מבני אדם חוץ מכדי חייו בלבד ואין מחרימין אלא על מי שנתקשה לב"ד פעם ושתים כדאמר לעיל מנדין לאלתר ושונין לאחר ל' יום ומחרימין לאחר ששים יום ואם רצו בית דין להחמיר עליו יותר מזה לפי שראו בו קושי האיסור והעבירה מחרימין גם האוכל והשותה עמו והיושב בארבע אמותיו כדאמר לעיל אורו ארור יושביה ואעפ"כ מנודה סתם אין אוכלין ושותין עמו ואין יושבין בד' אמותיו חוץ מבני ביתו אשתו ובניו שמתרים עמו ואעפ"כ האוכל עמו והיושב עמו אין עליו דין מנודה ומוחרם עד שיחרימו או ינדו בפירושו ומנ"ל דמנודה סתם אין יושבין בד' אמותיו וכ"ש דאין אוכלין עמו מעובדא דרבי אליעזר (ב"מ דף נט ב) שבירכוהו וישב לו רבי עקיבא ברחוק ד' אמות ומנין שאשתו ובניו מותרין לעמוד בתוך ד' אמותיו ממעשה דהורקנוס בנו (סנהדרין דף סח א) שהיה משמשו וחולץ תפיליו ועוד מדבעיא לן במנודה מהו בתשמיש המטה אלמא אשתו מותרת לישב בד' אמותיו והטעם שכן דעת המנדין שלא למנוע ממנו תשמיש בני ביתו כדאמר בנדרים (דף לט א) מחיותיה לא אדריה ואינו יכול להיות בלא שימוש בני ביתו

5. שו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן סימן רסו

שאלה: מי שנדוהו: אם אשתו נוהגת בו נדוי, והקרובים, או לא?
תשובה: נראה, דצריך לנהוג בו נדוי. מדגרסינן פ"ק דנדרים: מר זוטרא חסידא, כי הוה מיחייב בר בי רב שמתא, משמת נפשיה, והדר משמת בר בי רב. וכי עייל לביתיה, שרי לנפשיה. משמע לכאורה, דאי לא אקדים ושרי לנפשיה, בני ביתו אסורים בו. וא"ת, והא בפרק ואלו מגלחין גרסינן: מהו בתשמיש המטה? ואם איתא, שאפילו אשתו נוהגת בו נדוי, ואסורה לישב בארבע אמותיו, תשמיש המטה מיבעיא? ולמד מכאן הראב"ד ז"ל, שאין אשתו נוהגת בו נדוי. וי"ל: דאין אותה ראייה מחזורת. דדילמא הוא מיירי במנודה לעיר אחרת, שאין מנודה לעירו, וחייב לנהוג נדוי בעצמו.

6. שולחן ערוך יורה דעה הלכות נידוי וחרם סימן שלד סעיף ב

המנודה, אין יושבין בד' אמותיו, חוץ מאשתו ובניו. (ויש אומרים אף בני ביתו, שרי) (טור ובת"ה סימן רע"ו) (ויש להקל). ואין אוכלין (ושותין עמו) (טור). ואין מזמנין עליו. ואין כוללין אותו לכל דבר שצריך עשרה. הגה: אבל אם לא נדוהו בפירושו, אף על גב שהוא עבריין או שעבר על גזירת צבור, מצרפין אותו למנין י' להתפלל עמו (ריב"ש סימן קע"ב ומרדכי ריש שבועות שתיים והגהות אלפסי פרק אלו מגלחין). ואפילו מנודה ממש שאין מצרפין אותו למנין, מ"מ מותר להתפלל בעודו בב"ה (ב"י בשם תשובת הרשב"א וריב"ש סי' קע"ג). ומה שנהגו לגרשו מב"ה, שלא ידחוק יחידים שצריכים להתרחק מארבע אמותיו. (שם בריב"ש). ואסור בתכבוסת ובתספורת ובנעילת הסנדל, כאבל. ומותר בדברי תורה. שונה, ושונין לו. נשכר, ונשכרין לו. והמוחרם, לא שונה ולא שונין לו; לא נשכר ולא נשכרין לו; וכן אסור להנותו יותר מכדי חייו (תשובת רשב"א). אבל שונה הוא לעצמו, שלא ישכח תלמודו, ועושה לו חנות קטנה כדי פרנסתו; ומותר לדבר עם המנודה ועם המוחרם, אלא אם כן החמירו עליו בית דין בפירושו. הגה: ומ"מ לא ירבה עמו בדברים, ולא ידבר עמו אלא לצורך, כמו שמדבר עם האבל (הגהות אלפסי וריב"ש הנ"ל). במקום שאסור לישב בד' אמותיו, כל שאדם יושב תחלה והמנודה בא לשם, אין צריך להתרחק משם (ב"י בשם הקונטרס). ואסור ליכנס לביתו, דהוי כד' אמותיו, ואין חילוק בין עומד ליושב (שם).

7. ש"ך יורה דעה סימן שלד ס"ק יב

ואסור בתכבוסת כו' - אבל א"צ קריעה ועטיפת ראש וכפיית המטה כאבל ומותר ברחיצה וסיכה ותשמיש המטה ובתפילין ושאלת שלום כן הסכמת רוב הפוסקים:

משך ימי הנידוי והחרם

8. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת מועד קטן פרק ג

ביומי דר' זעירה הוון מרחקין ומקרבין. אמר לון רבי לא השתא מרחקין והשתא מקרבין. אמר רבי יוסה חזרו ונמנו לכשיחזור בו יהו מקרבין אותו.

9. רא"ש מסכת מועד קטן פרק ג סימן ח

ירושלמי (הלכה א) בימיו דרבי זירא הוה מרחיקין ומקרבין אמר להן רבי אילעאי השתא מרחיקין והשתא מקרבין אמר רב אסי חזרו ונמנו לכשיחזרו בהן יהו מקרבין אותן מדקאמר השתא מרחיקין השתא מקרבין מיחזי דהוי מרחיקין ומקרבין לאלתר ואף על פי שלא חזר בו ואני תמיה על מה שנהגו כך ומה היו אומרים בהא דתניא אין גידוי פחות מל' יום ונראה מכאן שהכל תלוי בדעת ב"ד למעט ולרבות בימי גידוי ולהוסיף על הגידוי ולמעט (בימי הגידוי ולרבות) ממה שהיו מרחיקין ומקרבין לאלתר בלא חזרה אלא כך היתה כוונתם בתחלה בשעת הגידוי וכל שכן אם התנו לו ימי הגידוי בכך וכך שמתירין לו הגידוי כשיבא זמן שפסקו לו אלא שגער בהם רבי אילעאי שהיו עושין דבריהם כחוכא ואטלולא והיתה יראתם מתמעט וחזרו ונמנו לכשיחזרו בו יהו מקרבין אותו ולפחות מן הגידוי ולרבות עליו:

גידוי וחרם בלא התראה

10. תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף טז עמוד א

- אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר שילת משמיה דרב: מנדין לאלתר, ושונין לאחר שלשים, ומחרימין לאחר ששים. אמר ליה רב הונא בר חיננא: הכי אמר רב חסדא, מתרין ביה שני וחמישי ושני. הני מילי - לממונא, אבל לאפקירותא - לאלתר.

11. תוספות מסכת מועד קטן דף טז עמוד א

מתרין בו שני וחמישי ושני - פירש בקונטרס שני מתרין בו תחילה ומנדין אותו וכן בחמישי ובשני אחר מחרימין וא"צ שלשים יום ויש מפרשים קודם שינדהו כלל יתרו בו וכן משמע בפרק הגוזל בתרא (ב"ק דף קיג.).

12. בית יוסף יורה דעה סימן שלד

ובקונטרסין (עמ' מג) דקדק מדברי המפרשים בההוא עובדא דריש לקיש הוה מנדר פרדסא דפרק אלו מגלחין (יז). דאין מנדין אלא לאחר התראה [וכתב] ונראה לי דדוקא כהאי גונא דלא ידעינן כוונתו אם היא לרעה אבל בני אדם שעושין איזה דבר וידוע כוונתם שהיא לרעה אין צריכים התראה ואם כן בני אדם שבורחים בהחבא מהקהל לפטור עצמם ממסים אינם צריכים התראה דמותרין ועומדין הם ובודאי שכל כוונתם כשבורחים בהחבא לגזול הקהל ועל כן מנדין אותם לאלתר ואי אתו וצייתי דינא מתירים אותם לאלתר כן נראה לי ויש חולקין וכן נהגו שמעולם אין מנדין אותם אלא לאחר התראה עכ"ל:

יכולת בי"ד למנוע מן המנוזדים והמוחרמים לקיים מצוות

13. גימוקי יוסף מסכת בבא קמא דף לט עמוד ב

כתב הרי"ף ז"ל בשם רב פלטי גאון ז"ל פתיחא היכא דמיא אדם שנתחייב לחבירו בב"ד וסרב ועבר על גזירת ב"ד כותבין לקהלות ישראל פלוני גזרו עליו דין וסרב ולא השגיח והחרמנו אותו שלא יתפלל בעשרה ולא יזדמן בג' ואל תמולו לו בן ואל תקברו לו מת והוציאו בניו מבית הספר ואשתו מבהכ"נ עד שיקבל עליו את הדין:

14. ים של שלמה מסכת בבא קמא פרק י סימן יג

דין גבי שטר שמתא אין מזמנין עליו, ואין כוללים אותו ב'. ומוחרם שרצו להחמיר עליו למיגדר מילתא, הרשות ביד ב"ד. ויכולין לאסור הדיבור, ושלא למול את בנו, ולא לקבור מתו. אבל להוציא אשתו מבית הכנסת אין עושין. אם לא שיצא עליה שם ביש, או סרבנות. וכן אין מוציאים בניו מבית המדרש כלל: פסק: כתב הר"ן (נ"י ל"ט ע"ב בדפי הרי"ף), שכתב הרי"ף בשם רב פלטי גאון ז"ל, פתיחא היכא דמי. אדם שנתחייב לחבירו בב"ד, וסרב, ועבר על גזירת בית דין. כותבין לקהלות ישראל, פלוני גזרנו עליו דין, וסרב ולא השגיח. והחרמנו אותו, שלא יתפלל בעשרה, ולא יזמן בג', ואל תמולו לו בן, ואל תקברו לו מת, והוציאו בניו מבית הספר, ואשתו מבהכ"נ, עד שיקבל עליו הדין עכ"ל. ונראה, מדהרמב"ם תלמידו לא כתבו. וכן הטור לא הביאו, וגם בנוסח פתיחא שלו לא כתב מיד, וגם לא הזכיר אלא מלכנס בתוך ד' אמות שלו, ותו לא. ש"מ דלא ס"ל האי תשובה.

ואף שאין כאן ראייה ברורה. דשמא הטור לא ראה אותה התשובה. מאחר שלא נמצא בספרו המיוחס לו. ואלמלא ראה, שמא חזר בו הטור, וכתב כמותו. וכעין סברא זו כתב מהרי"ק בתשובותיו. מ"מ נ"ל, מאחר ששום פוסק לא הביאו, רק הוא לבד, ש"מ דלא ס"ל. ואפשר שהגאון לא כתב אלא לפי המנהג שהיה במקומו, ובגליל שלו. אבל לא מדינא דגמרא, דהא מנודה שונה ושונים לו, כדאיתא בגמרא בפרק אלו מגלחין (מו"ק ט"ו ע"א). ואף שמוחרם אין שונין לו, מפני שאינו נשמע לדברי חכמים. מ"מ הכא גבי פתיחא אין דנין כמוחרם, אלא כמנודה. וכן הרמב"ם (ה' מלוה פכ"ב ה"ג) לא הזכיר גבי פתיחא אלא משמתין לו, והוא בנידוי. וכן הסברא נותנת, שמוחרם הוא דוקא ששנה באולתו, ונתקשה פעם ושנים. ואפילו גבי מוחרם, שהחמירו עליו שאין שונין אותו. מ"מ לא מצינו לבטלו ממצות להדיא, אלא מכח מנהג, וכן מצאתי בתשובת רמב"ן (מיוחסות סימן רמ"ד) וז"ל: שאלה, מנהג שבארצינו, במי שרואין אותו שאינו נוהג כשורה, ואינו שומע לקול מוכיח, שמנדין אותו. שלא יזמן, לא בג', ולא יתפלל ב', ולא יקברו לו מת. ואפילו היה מת קטן, או שנולד אחר הנידוי, לא ימול לו בן. הודיענו לעניין קבורת המת והמילה, אם כנשבע לבטל המצוה, אם לאו. תשובה, כל שכוללים דברים המותרים עם דברים האסורים, כגון אלו, השבועה חלה על דבר מצוה כברשות. וכדאמרין בשבועות שתיים. דגרסינן התם (שבועות כ"ג ע"ב) תנן שבועה שלא אוכל. ואכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים חייב. ור"ש פוטר. והוינן בה, אמאי חייב, מושבע ועומד מהר סיני הוא. רב ושמואל ור' יוחנן דאמרי כולל דברים המותרים עם דברים האסורים. ועוד, למיגדר מילתא ב"ד מתנין לעקור דבר מן התורה, לעשות סייג. כדאיתא בהאשה רבה (יבמות צ' ע"ב) דגרסינן התם, א"ר אלעזר ב"י, שמעתי שמכין ועונשין כו', אלמא שלא כתב אלא משום מנהג. אבל היכא דליכא מנהג לא. ואפילו לאידך טעמא שכתב, למיגדר מילתא שרי. נראה דוקא היכא שמנודה לשמים, או פרוץ בעבירה, או אפקיר טובא נגד רבותיו. אבל היכא שנשמט מן הדין לא אחמירו ביה כולי האי... ומוחרם שרצו ב"ד להחמיר עליו למיגדר מילתא, הרשות בידם. ויכולים לגזור ולאסור אף על הדיבור. וכן שלא למול את בנו, ולא לקבור את מתו. אבל לעשות נזיפה לאשתו, אם לא יצא עליה שום שם בישא, ולא שום סרבנות. פשיטא ופשיטא דלא עבדינן לה מידי. וכן להוציא את בנו מבית המדרש, או מן הישיבה, חלילה וחלילה.

15. שולחן ערוך יורה דעה הלכות נידוי וחרם סימן שלד סעיף י

אם ראו בית דין לנדות שלא יזמן בשלשה ולא יתפלל בעשרה ולא יקברו לו מת ולא ימולו לו בן, רשאים הם.

16. ש"ך יורה דעה סימן שלד ס"ק יט

ויש רשות לב"ד כו' - ואין זה משום נשבע לבטל את המצוה דלמיגדר מילתא ב"ד מתנין לעקור דבר תורה:

הרחבת סמכויות בית הדין לנדות ולהחרים

17. תלמוד בבלי מסכת מועד קטן דף טז עמוד א

אמר רבא: מנלן דמשדרין שליחא דבי דינא, ומזמנינן ליה לדינא - דכתיב וישלח משה לקרא לדתן ולאבירם בני אליאב. ומנלן דמזמנינן לדינא - דכתיב ויאמר משה אל קרח אתה וכל עדתך. לקמי גברא רבה - דכתיב לפני ה', את ופלניא - דכתיב אתה והם ואהרן, דקבעינן זימנא - דכתיב מחר. זימנא בתר זימנא - דכתיב קראו שם פרעה מלך מצרים שאון העביר המועד. ומנלן דאי מתפקר בשליחא דבי דינא, ואתי ואמר, לא מיתחזי כלישנא בישא - דכתיב העיני האנשים ההם תנקר. ומנלן דמשמתין - דכתיב אורו מרוז, דהכי סברא דגברא רבה, דכתיב אמר מלאך ה'. ומנלן דמחרמינן - דכתיב ארו ארור, דאכיל ושתי בהדיה וקאי בארבע אמות דידיה - דכתיב ישביה. ומנלן דפרטינן חטאיה בציבורא - דכתיב כי לא באו לעזרת ה'. ואמר עולא: בארבע מאה שיפורי שמתיה ברק למרוז. איכא דאמרי: גברא רבה הוה, ואיכא דאמרי: כוכבא הוה, שנאמר מן שמים נלחמו הכוכבים. ומנלן דמפקרינן נכסיה - דכתיב וכל אשר לא יבוא לשלשת הימים כעצת השרים והזקנים יחרם כל רכושו והוא יבדל מקהל הגולה. ומנלן דנצינן ולייטינן ומחינן ותלשינן שיער ומשבעינן - דכתיב ואריב עמם ואקללם ואכה מהם אנשים ואמרטם ואשביעם.

18. שו"ת הרי"ף סימן רפא

ועיקר הנידוי הוא השמתא משמתין ב"ד מי שחייב שמתא ואין לדבר קצבה אלא כפי מה שרואין הקהל וב"ד בין בשמתא בין בזולתה ומי שהחרימוהו הקהל חייבין למול את בנו וקוברין אותו אבל מניחים אבן על ארונו וזכר לסקילה ואם רצה ליכנס בבית הכנסת מרחיקין ממנו ד' אמות מכל צד

19. רמב"ם הלכות סנהדרין פרק כד הלכות ד, ז

יש לבית דין להלקות מי שאינו מחוייב מלקות ולהרוג מי שאינו מחוייב מיתה ולא לעבור על דברי תורה אלא לעשות סייג לתורה, וכיון שרואים בית דין שפרצו העם בדבר יש להן לגדור ולחזק הדבר כפי מה שיראה להם הכל הוראת שעה לא שיקבע הלכה לדורות, מעשה והלקו אדם שבעל אשתו תחת אילן, ומעשה באחד שרכב על סוס בשבת בימי יוונים והביאוהו לבית דין וסקלוהו, ומעשה ותלה שמעון בן שטח שמונים נשים ביום אחד באשקלון ולא היו שם כל דרכי הדרישה והחקירה וההתראה ולא בעדות ברורה אלא הוראת שעה כפי מה שראה. וכן יש לדיין לנדות ולהחרים מי שאינו בן נידוי כדי לגדור פרץ כפי מה שיראה לו והשעה צריכה לכך ויאמר שנידהו והחרימיהו על דעתו ויפרסם חטאו ברבים שנאמר אורו מרוז אמר מלאך ה' אורו ארור יושביה כי לא באו לעזרת ה'.

20. שו"ת הרשב"א חלק ג סימן שכא

ועל ענין המנודה, ששאלת: אם שנדהו הקהל, והחמירו בנדיו /שמא צ"ל: בנדויו/: שלא ידבר עמו א*חד מבני הקהל, ושלא יהנה אותו, ויש מנודים אחרים כיוצא בו; אם מותרין אותן המנודין לדבר עם אותו המנודה ולהנותו, אם לאו? דברים ברורים שאסורים הם להנותו כשאר הקהל, ושלא לדבר עמו. שאילו דרו אנשים ידועים יחד, ואמרו: שלא יהנה אותם אדם, ושלא ידבר עמהם, היה במשמע: שלא ידברו ושלא יהנו אותם אנשים אחרים שאינם מכללם, אבל הם עצמם אינן בכלל איסור זה. אבל עכשיו, שנדו כל מי שלא יפרע המס ליום פלוני, וזה לא פרע, הרי כל הקהל נוהגין עמו אותו נדוי, ואם יתנדה אחד מן הקהל לאחר מכן, אין נדויו מתירו בנדוי חבירו שכבר נאסר עליו. והוא הדין והוא הטעם, אפילו שניהם עוברין יחד על הפרעון של אותו יום.

21. שולחן ערוך יורה דעה הלכות נידוי וחרם סימן שלד סעיפים ו, ט

אם רצו בית דין למעט הנידוי מל' יום, או להוסיף, הרשות בידם. הגה: ויש רשות לבית דין להחמיר עליו שלא ימולו בניו, ושלא יקבר אם ימות (בנימין זאב סי' רפ"ט וכ"כ הב"י בשם הרמב"ן סי' רמ"ד), ולגרש את בניו מבית הספר ואשתו מבית הכנסת, עד שיקבל עליו הדין (נ"י פרק הגזול).
אם ראו בית דין קושי האיסור והעבירה, מחרימין גם האוכל ושותה עמו והיושב בד' אמותיו.

צו עיכוב יציאה מן הארץ

22. תלמוד בבלי מסכת כתובות דף סא עמוד ב

מתני'. המדיר את אשתו מתשמיש המטה, ב"ש אומרים: שתי שבתות, בית הלל אומרים: שבת אחת. התלמידים יוצאין לתלמוד תורה שלא ברשות שלשים יום, הפועלים - שבת אחת. העונה האמורה בתורה, הטיילין - בכל יום, הפועלים - שתיים בשבת, החמרים - אחת בשבת, הגמלים - אחת לשלשים יום, הספנים - אחת לששה חדשים, דברי רבי אליעזר.

23. שו"ת הרא"ש כלל מג סימן יג

ואשה שטענה ואמרה, שדעת בעלה לילך לארץ אחרת, והיא יראה שלא תשאר עגונה, אם כופין אותה לתת גט לזמן, או לישבע שלא יצא מן העיר עד שיפטור אותה.
תשובה: גם כי פסקו ר"ם ז"ל ורי"ף ז"ל לכוף ולגרש בטענת מאוס עלי, הרי נחלקו עליהם גדולים בראיות ברורות ונכוחות, ומי יכניס ראשו בין הרים גדולים בספק אשת איש ולהרבות ממזרים בישראל. ובצרפת ואשכנז נהגו שלא לכוף; וכן בעיר הזאת, אמר לי רבי דוד בן שושאן, שנהגו שלא לכוף. ואשה שבעלה רוצה לילך בארץ אחרת, נכון וראוי לכופו לתת גט לזמן; ואם ידוע הוא שדעתו לילך, ישיבועוהו שלא ילך עד שיפטורנה בגט. א"ב = אשר בן = הר"י = הרב רבי יחיאל = זצ"ל.

24. שולחן ערוך אבן העזר הלכות גיטין סימן קנד סעיף ח

אם ידוע שהאיש רוצה לילך לארץ אחרת, ישיבועוהו שלא ילך או יכפוהו שקודם שילך יגרש אותה לזמן.

25. ביאור הגר"א אבן העזר סימן קנד ס"ק מה

אם ידוע כו'. דאין לו לצאת בלא רשותה מפני ביטול עונה כמ"ש בפ' אף על פי מנדין ומכין ע"ז דאע"ג דלאו שאין בו מעשה מ"מ לא גרע מדבר

שהוא מד"ס שמכין ומנדין עד שיקיים ואם הוא מעצמו כדי להנצל מזה יגרש אין זה גט מעושה שהרי אין כופין אותו על הגט כלל כו' כן פי' הריב"ש דברי הרא"ש והטור כאן בסימן קכ"ז ע"ש וע"ל סכ"א ויא"א כו' וכפ' הרא"ש ובתשובה:

26. שו"ת רדב"ז חלק א סימן ס

שאלת ממני אודיעך דעתי בראובן שיש עליו חובות והתנה עם הבעלי חובות שימתינו לו עד זמן פלוני ואחר אותו הזמן יתן להם כך וכך ממה שירויה כי אין לו ממה לפרוע ובתוך הזמן רוצה ללכת למד"ה ובעלי החובות חוששים שמא לא יבוא ויפסידו ממנו גם כי יגיע הזמן ולא יתן להם ממה שירויה כלום כיון שאינו במדינה אם יוכלו הב"ח לעכב עליו שלא ילך או לא:

תשובה כתבו הפוסקים ז"ל כי שני שעבודים יש לו לאדם על בעל חובו שעבוד הגוף ושעבוד נכסיו ונהי שאין גופו משועבד לענין שיוכל לאסור אותו בבית האסורים כדרך שעושים העכו"ם מ"מ משועבד הוא לענין מלאכתו שלוקח מה שנותן לתוך פיו והשאר לבעל חובו ואף על גב דאין כופין אותו לעשות מלאכה מ"מ כתב ר"ת ז"ל שאם יראה בעיני הדיינים לקונסו לפני משורת הדין טוב הדבר ע"כ: תמצא אותו במרדכי פרק המדיר. ומסתברא לי שאם הוא רגיל לעשות מלאכה או להשכיר עצמו ועתה כדי שלא יקח בעל חובו מה שיעשה אינו רוצה לעשות כמו שהיה רגיל והילכך בנ"ד נמי אם רואים ב"ד שכוונת ראובן להפקיע עצמו מבעלי החובות והולך למד"ה למקום שאין ידם שולטת עליו מצוה מן המובחר לעכב עליו. ואם רואים ב"ד שכוונת ראובן טובה לפי שפה לא יוכל להרויח ובמד"ה ירויח לתת לבעלי חובות ובעלי חובות אינם רוצים להניחו אין ב"ד מעכבין עליו ומשביעים אותו שאם ירויח ישלח להם הקצב שעליו. וז"ל רבינו ירוחם ז"ל שטר חוב שלא הגיע זמנו עדיין ורואים ב"ד שהלוה מכלה ממנו או רוצה ללכת ומתייר' המלוה שמא יפסיד חובו יכולים ב"ד לעכב הממון וכו' וסוף לשונו ואלו הדברים תלויים בראות עיני הדיינים אם יש בדבר הפסד לתובע אם לא יעכבו ויוכל להפסיד חובו כשיבוא זמנו או אם יש פסידא לנתבע אם יתפסו ממנו עד שיגיע זמן השטר כל זה יש לדיין לדקדק אלו העניינים והכל לפי הענין להציל עשוק מיד עושקו ע"כ.

גירוש מן הארץ - צו הרחקה

27. עזרא פרק ז

(כו) וְכִלְי־דִי־לָא לְהֵנָּה עָבַד דְּתָא דִּי־אַלְהֵי וְדְתָא דִּי מְלָא אֶסְפְּרָנָא דִּינָה לְהֵנָּה מִתְעַבְד מִגָּה הֵן לְמוֹת הֵן לִשְׂרָשֵׁי הֵן־לְעַגְשׁ נְכִסִּין וְלְאַסְוָרִין:

28. אבן עזרא ספר עזרא פרק ז פסוק כו

(כו) הן לשרושו - להיות נעקר משרשו והטע' מגורש מנחלתו וחכמינו ז"ל אמרו מאי לשרושי הרדפה:

29. שו"ת ציץ אליעזר חלק טז סימן סג

ולענין לייסר את החוטא לגרשו מן הארץ ולהשליכו אל ארץ אחרת, הנה הוא יוצא ממה שמצינו בכתוב האמור בעזרא סי' ז' הן למות הן לשרשי וכו', ופי' הראב"ע ז"ל הן לשרשי להיות נעקר משרשו והטעם מגורש מנחלתו וחכמינו ז"ל אמרו מאי לשרשי הרדפה עכ"ל. הנה מבואר דבכלל הדינים אשר צריכים הדיינים לעשות הוא להיות מגורש מנחלתו ואם למיתה ממש יש כח בידם כ"ש לגרשו מארצו, וגם נוכל לומר דמ"ש בגמ' הרדפה שהוא לשון רודף שרודפים אחריו שילך למקום אחר, ואפשר דלזה כיוון גם הראב"ע שכתב אחר פי' שפירש מגורש מנחלתו וחכמינו ז"ל אמרו מאי לשרשי הרדפה, אלא דפשט הדברים נראה דהוי מילתא באנפי נפשא, דאם כוונתו לפ' כן בלשון חכמים ז"ל היה לו לומר וזהו שאמרו חכמינו ז"ל, ומדכתב וחכמינו ז"ל אמרו ש"מ דלא היתה כונתו לפרש כן גם בדברי חז"ל, ומ"מ הרי שמעינן שפיר מפי' הראב"ע דיש כח ביד ב"ד לגרשו מארצו ושילך למקום אחר, ומ"ג לפירש"י ז"ל שפי' וז"ל לשרשו לעקרו מן העולם אותו ואת זרעו ואת משפחתו וכו' יע"ש, ואם זה יכולים הדיינים לעשותו כ"ש קלה ממנה שהוא לעקרו מעירו כי הוא מותר גמור ואין בו פקפוק כלל, וכבר מצינו כתוב בהסכמות עירנו אזמיר מזמן הרבנים הקודמים דמי שמבקש עזר וסיוע נגד תורתנו הקדושה וכנגד הדין שפסקו הרבנים וב"ד שבעיר שהוא בחרם ונידוי ושמטא, וגם המסייעו והעוזרו הוא בכלל החרם הנידוי והשמטא, ובכלל גזרו דאם עומד במרד ולא שב לגרשו מן העיר ושלא ישוב עוד חמשה שנים וכו' יע"ש, הרי שיש בהסכמות עירנו דבר זה בפי' לגרשו מן העיר ולא ישוב עד חמשה שנים ש"מ כי דינא הכי, והדין נותן לעשות משפט כזה למי שהוא מתריס כנגד הרבנים והב"ד וכנגד הציבור ואינו רוצה לקבל עליו את הדין כי צריכים הם לעשות משפט כזה כדי שלא ילמדו אחרים ממנו, וזה פשוט

מקורות נוספים להרחבה:

- משטר ומדינה בישראל ע"פ תורה- חלק ב סעיף קפ וכן חלק ד סימנים רצז- שב וכן שמח-שנד בסעיפים אלו מבאר המחבר בהרחבה רבה את יסודות הענישה באופן כללי ע"פ תורה ומשווה יסודות אלו לאמנות הבינלאומיות עליהם התומות המדינות המערביות בימינו. יש לעיין בעיקר בסעיפים קפ, שנא, שנג בהם מבואר באופן ספציפי על עונשי הנידוי וההגליה.
- יביע אומר חלק ח אבן העזר סימן כה- בתשובה זו מבאר הרב עובדיה את יכולת כפיית הגט בזמן הזה בעיקר נושא זה נעסוק בהרחבה רבה בשבוע הבא אולם כחלק מהדברים עוסק גם בגבולות היכולת של בתי הדין להחרים ולנדות סרבן גט (בעיקר בסעיף א של דבריו)
- תחומין כרך טו- הרב צבי יהודה בן-יעקב- עיקול נכסים ועיכוב יציאה- במאמר זה מבאר המחבר את יסודות יכולת בתי הדין בימינו להעניש בעונשי עיקול נכסים וצווי איסור יציאה מן הארץ. יש להתמקד בעיקר בסוף המאמר (החל מסעיף טז) בו עוסק המחבר בדין עיכוב היציאה מן הארץ